

УДК 340.15

Толкач С.М., ст.викладач

Кафедра теорії та історії держави і права, конституційного права Чернігівського національного технологічного університету, Чернігів, Україна

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ПРАВОВА СИСТЕМА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто питання започаткування української державності і права. Доведено, що розвиток державотворення і правової системи пов'язаний з проведенням реформування у всіх галузях суспільного життя.

Рассмотрены вопросы начала украинской государственности и права. Доказано, что развитие государства и правовой системы связано с проведением реформирования во всех областях общественной жизни.

The problem of Ukrainian statehood and law formation has been studied . It is proved that the development of statebuilding and legal system is connected with carrying out reforms in all spheres of public life.

Ключові слова: право, правова система, Київська Русь, держава, становлення, розвиток.

Ключевые слова: право, правовая система, Киевская Русь, государство, становление, развитие.

Key words: law, legal system, Kievan Rus, state formation and development.

Процеси державотворення завжди тривалі у часі і далеко неоднозначні, їх результати здатні не лише кардинально змінити соціальний устрій, зміст інституцій, але й координати території, її політику, міжнародні зв'язки.

Сьогодні виникає чимало запитань стосовно часів започаткування і шляхів творення української правової системи. Особлива актуальність питання зумовлена необхідністю забезпечення законних запитів та потреб громадянського суспільства, яке знаходиться у невпинному русі до європейських цінностей. Державою намічені та реалізуються цілі та програми правового та економічного розвитку України, що є нагальною потребою сучасного життя, необхідною умовою відповідності європейським стандартам, гідними сучасної людини.

Питання вивчення витоків правої системи, шляхи здійснення державної правової реформи давно вивчаються представниками міжнародного наукового середовища, проте саме історичний аспект правої дійсності потребує більш детальної уваги. Для того, щоб подолати ці прогалини, варто звернутися до історії правової організації України з IX століття, використовуючи історичний метод до вивчення поняття «правова система».

Даний термін означає нероздільну єдність явищ в сфері права, які взаємодіють на різних рівнях.

Правова система України пройшла досить тривалий шлях розвитку, який був пов'язаний з різними етапами формування державності та позначений трагічністю долі українського народу.

Хоча Конституцією Пилипа Орлика в вісімнадцятому столітті було задекларовано головні засади суспільства, яке формується на демократичних ідеалах, тільки в двадцятому столітті відбуваються давно очікувані суверенні процеси, які забезпечили визнання України на міжнародному рівні та здобуття нею незалежності. Демократії західного світу, які опираються на багатий досвід у галузі становлення правових інституцій, випереджають Україну у питаннях захисту прав людини, судочинства та інших галузей правої системи. Проте наша держава пройшла свій власний шлях визнання на міжнародному рівні, здобуття суверенності, становлення самобутності.

Мета проведення дослідження довести, що головні закономірності формування правової системи почали складатися ще за часів Київської Русі, Литовсько-Руської держави, Запорізької Січі та інших періодів української історії, які приковують увагу як найбільш значущі та поворотні.

Українською історичною наукою уже розроблено періодизацію становлення права, тому цілком логічно вирішувати дане питання, опираючись на визначенні науковцями періоди [1,25].

Українська історія права розпочинається у зв'язку з діяльністю князів Київської Русі, яких оточувала княжа рада. Державна влада являла собою монархічний тип, який на місцях підтримувався князями. Боярська рада дозволяла реалізувати механізм здійснення відповідних повноважень. За об'єктивних причин, які спостерігалися на той час у державі, поступово відбулося значне послаблення центральної влади, на цьому фоні посилювалася влада місцевих князів. Цей факт став основною причиною для скликання так званих сеймів, якими були зібрання князів, на яких проходило обговорення нових законів та їх прийняття. Даними актами вирішувалися наболілі на той час питання, які виникали перед народом і владою. Це була одна із найбільш ранніх форм парламентаризму, але вона не отримала подальшого розвитку через негативні процеси, які відбулися у тринадцятому столітті [4,5]. Вони були пов'язані із занепадом української держави, яка почала складатися із безлічі «державок», кожна з яких була досить самостійною і мала силу, аби відверто це демонструвати.

Місцеве самоврядування сформувало свій орган – верв, яким, фактично, була родова община. Судовий орган також підкорявся місцевій владі, головні функції управління виконувалися князями, які могли доручити певні повноваження посадникам чи помічникам. Окрім цієї інституції існувало судочинство в церковній сфері. Його провідниками були церковники різних рівнів. У галузі общин успішно діяли власні суди, які вирішували численні питання та проблеми, що виникали в побуті та житті громади. Уже в ті часи сформувалися характерні особливості судочинства, що мало обвинувально-змагальний напрямок, у якому сторони використовували докази.

Давньоруська держава дала зразок звичаєвого права, у якому значну роль відігравали акти міжнародної діяльності з Візантією, «Руська Правда», уставна документація.

«Руська Правда» - визначна правова пам'ятка, яка відома сучасникам у трьох редакціях. Саме цей давній документ свідчить про те, що за часів Київської Русі існували правові аспекти у різних галузях. Наприклад, звід законодавчих актів нормував спадкову, майнову, сімейну, зобов'язальну правову сферу. Також було сформоване поняття кримінальної відповідальності, виражене інститутами злочинних дій проти держави, церкви, особи, родини, моральності. Була розроблена і діяла система покарань за вчинені злочини. Застосовуючи таку форму як грошовий штраф, вдавалося здійснити попередження і одночасно поповнити державну скарбницю [2,6].

Наслідки періоду Литовсько-Руської держави для формування і розвитку правової системи були невтішними. Занепад і розпад єдиної держави закінчився утворенням дрібних князівств. Система судочинства зазнала суттєвого впливу правових кодексів Литви і Польщі. Законодавчою базою стали Кодекси права Великого князівства Литовського, «Руська Правда», польські судебники.

Доволі значимим елементом даної системи можна назвати Магдебурзьке право. Ним керувалися міста, звільнені від центральної влади, що стало поштовхом до створення активно діючих органів місцевого самоврядування.

Структуру права тієї пори неможливо уявити без уставів Володимира та Ярослава, сформованих у «Звіті канонічного права» 1532 року, але в цілому право відзначалося інтегрованим характером, що пояснювалось впливом польської та литовської систем. Характерною рисою стало виокремлення усних та письмових аспектів процесу – процедур.

Інститут зобов'язального права набуває свого подальшого розвитку, відомі приклади становлення і розвитку інших галузей – спадкового, права власності. Перелік покарань поповнився. Через появу нових судових органів суттєво ускладнився судоустрій [3,40].

Спеціалізація судів відіграла значну роль, представники різних соціальних верств зверталися до спеціалізованих судів. Потреби містян обслуговували міські суди, а звернення сільської громади – копні.

Характер судового процесу залишався змагально-обвинувачувальним, проте докази почали застосовуватися набагато активніше і повніше. Як покарання було взято на озброєння катування, почала відігравати роль присяга. Смертна кара розділялася як проста так і кваліфікована, залишилося багато прикладів використання ганебного стовпа [2, 15].

Зміни правового режиму були зумовлені кардинальною зміною державних органів, які зафіксували принцип розподілу влади.

Історичний аспект у вивченні української правової системи не дозволяє оминати період Гетьманства. Поняття гетьманства утвердилося в 1576 році після видачі польським королем Стефаном Баторієм війську Запорізькому «Конституції і привілеїв». Походження гетьманської влади мало два джерела – довіра козаків через обрання та призначення короля. Відомі факти частого неспівпадання таких рішень.

Правовий тиск Російської імперії згодом зумовив зміни, які відбуваються у сфері української юрисдикції. Система джерел вісімнадцятого століття включає звичаєве право, міжнародні акти Гетьманщини, царське законодавство, Магдебурзьке та церковне право. Політичне обмеження самостійності Гетьманщини в ті часи було очевидним явищем. Відбувалося зафіксоване правовими актами обмеження суверенних прав України, підкорення держави російським інтересам.

Наприкінці вісімнадцятого століття широко розповсюджуються богословські доктрини, які мали політичне значення. Особливого статусу набувають світські вчення, основним стрижнем яких був неоплатонізм та погляди Аристотеля. Домінуючими стали тези про верховенство світського керівництва над духовним. Роль переломного моменту відіграли гасла про рівність людей та їх прав, погрози аристократії, яка мала необмежену владу та зловживала нею. Чесноти політичних керівників, їхня мужність та воля ставали зразком для наслідування. Проте в цілому українське право та політична думка не відзначалися концептуальною єдністю, і українські мислителі, оперуючи глибокими знаннями про досягнення європейських гуманістів, так і не змогли досягти консенсусу і в аналізі політичних та правових понять.

Чинне законодавство збагатилося новими інститутами, у сфері яких було функціонування права вотчини. Кримінальне право поповнилося поняттями злочинів про встановленого громадою порядку, релігії, управління. Формується інститут покарань за зловживання службовим становищем. Зміни судової системи у 1760-1763 році є наслідком впровадження реформи, що ввела нові судові форми – сільські, міські, підкоморні. Продовжує розширюватися доказова сфера, більш складним стає процес розслідування. Однією із інновацій була поява можливості повторного розгляду справи. У переліку покарань з'являється каторга, повішення за ребро і розстріл – як форми смертної кари [1,30].

Усі подальші події, які відбулися в українській історії права, є доказом тиску та експансії Росії, що поширила свій вплив на усі галузі життя. Зміни, які відбулися в територіально – адміністративному устрої України, відобразилися на становищі правової системи. Розвиток правової системи гальмувався також і юрисдикцією Австро-Угорської імперії.

Запити буржуазного ладу були реалізовані реформами 60-70 років, що відбулися в дев'ятнадцятому столітті під патронатом царського уряду. В

Україні зміни стосувалися усіх правових та суспільних галузей. Скасування кріпацтва зумовило появу у селян нового статусу, який мав закріпитися на законодавчій основі, що вводила поняття «селянин-власник» та обґрунтовувала виконання обов'язку панщини та оброку. На територіях українських губерній були видані законодавчі акти для регулювання проведення усіх аспектів правової реформи. Судові органи керувалися принципами виборності, незалежності, рівності усіх перед законом.

Прогресивні зміни зумовили агресію реакційних прошарків Росії, вони домоглися здійснення контр реформи, за умов якої були внесені реакційні зміни, що значно обмежували повноваження української судової влади, офіційно відокремленої від адміністративної. Було ліквідовано мирову юстицію, а натомість введено систему призначення судових органів.

Найважливіші етапи в історії розвитку правової системи України були пов'язані із статусом України як радянської республіки [3, 44].

У 90-х роках двадцятого століття у сфері державотворення та права відбулися колосальні зміни, які набули символічного значення у обранні курсу України на демократичні зміни, що дали унікальні можливості для інтегрування в європейський правовий простір.

Сьогодні ще залишається досить проблематичним повністю забезпечити ті правові цінності, за які постійно боровся український народ, враховуючи останні героїчні події його історії [4,32]. Тому звернення до минулого ще раз доводить, що певні правові принципи уже були зазначені у часи становлення Київської Русі, період середньовіччя. Не втрачають актуальності питання незалежного, справедливого суду, рівності, обмеженості влади.

Дослідження витоків державотворення і права України на сучасному етапі доводить, що подальший розвиток правової системи нашої держави

пов'язаний з проведенням реформ у судочинній сфері, галузях конституційного регулювання, з нагальною необхідністю реформування місцевого самоврядування, виборчого законодавства, проведенням адміністративної реформи.

Список використаної літератури

1. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): Монографія / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2007
2. Луць Л.А. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти // Право України. – 2002. – № 9. – С. 3-7
3. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К., 1997
4. Четверті юридичні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції – К., 2008